

Тиелелгениң 55 чылынга

МАГАДАП КӨРҮП, МӨГЕЙДИМ...

Ада-чуртун Улут дайынын чылдарында Бай-Тайга кожуунун Көп-Сөөк сумузуна араттары совет улуска, оон Кызыл Шериянге деткимче, дуза көргүзгөн өн-өндөкөйгө кирешкенер. Бичан Тээлиниң өн-өндөкөйгө өөрчүлүп турду. Бистин школага сумуна нам, арвез келгичтер чыгып келгеш, куралын үргүлчү эрттирер. Аааа сумуна ажилчы чоңу фронтуга кайы кире дуза чедирип турарын, моон солгаар чүгү кылырын чугаалажыр, шийтирлээр. Кызыл галстукту бичин паверлер-да болзувусса, ону билип турган бис. Нам кежигүнчери Х. Конгар, М. Канда, аныктарын Биче-оол Хертек удурут, улут ажил-херекти кылган деп билип чоруур мев.

ТАР-нын Биче Хуралынын Хүндүлөл бижини, мезн авам С. Куурташ, оон эжи С. Додаа база С. Сүрүт, С. Энге кожуу чагыргазынын макталга бижиктери, суй белектерин алганнар. Мезн угбам Шожут Салчак сумуна арвез үрүлчү оралкы секретары турган. Конвич эрестя, кежэ кижиче чүве. Аът муңуп турда, үези оолдардан дувадас. Аалдарын кезип чорааш, белектерин чыыр, оларын өң чаныга оваалап алыр, көүдөй бээрге, аъттарга чүдүргөсү азы тергеге салгаш, Тээлиңге кежиргеш, кожууну мөөң белек күлээп алыр даргазы Х. Чамыялга дужа.

Сумуна аныктарын Биче-оол Хертек, Седип Иргит шерг херээңге өөрдирин идеккейлиг чорутканнар. Хаакка маңдарынын, кара бооларынын, чыдалгы боо-биле мергилдигер кылырнын маргалдаары эрттирер, оларын киржикчилериниң саны көй болур. Орта шылараннарны мактаар чүве. Школагын өөрчөткүчлери белек чырынга, маргалдаарга киржип турган. Башкылары-вис Биче-оол Монгуш, Докпа Хомушка бистерге дайын фронтундарыда чүү болуп турарын үргүлчү чугаалап бээр. Ол дугайында "Шың", "Тываның аныктары" солундардан боттарыныс номчуп турдуусу.

Бичаың Бай-Тайга кожуунун даргазы Онгай-оол Салчак тергини негелделг болгаш чоң-биле элтиг-ээлдик деткимчени чедирген эвес, оларнын эң төлөптү оолдары боо-монгузуң тудуп алгаш, немец эжелекчилерге удуру дайынга киржип, мадырлыг демисеккен. Бо девискээрден Давзын-оол Салчак, Серен-Дондуп Салчак, Ломбу Кертек, Ады Иргит, Ады-оол Салчак эки турамы-биле дайынга кирешкен. Олар Украинаның Ровно, Дубно хоорайларын, суурларын эжелекчилерден хостарына эрестин, дидимни көргүзүп, Чазактын ордендер болгаш медалдары-биле шаңаткан. Ломбу Херек биле Ады Иргит интернационалдык күлээлгезин күсөдип чорааш, амы-тыннын чарылган. Давзын-оол Салчак дайынын огуна таварышкан, бир будун оскунган, инвалды чанып келген.

ЧАШКЫ ШААМНЫН УЖУРАЛДАРЫ

Барымдаалыг тоожу

(Төнтүзү. Этези № 18, 19, 21, 22 "Шыңда"). Байр чедирер хунузу-даа келген. Башкынын айткан шагында ак хөйлемини, сыгылыг көк юбкамы, кызыл галстукуму басып кеткеш, школага маңнап кел мен. Башкы бисти эерттеш, Сталин аттыг культура бажынынче чорукчан. Залда хамык улус шыгырт долдур олдурупкан хуралдан турлар. Бисти медээлелтерге, горн болгаш барабан даажынын ада-биле марштангыша, сценаже үнүп келди. Залда улустун көөйи чүве дег. Сактырма бүгү улусту кара чүлге менде шыккан. Билдиг чүве көрүп чораан эвес, девидей берген чыры мен. Үнүм безин үнес оон чыры. Бичала-даа ээлчээм кээрге, дерт олдурут шүлүмүңү чагы чокта номчупкан, арта-ла салгыны ажып берген. Ам чүлге лозун кийгаринын аркан, мыда чүү боор деп болат тур мен. Байр чедирешкини төңчүзүңе келген. Чыс-

каалдын бир ужунда оол "Улут Сталин делгерезин!" деп алгыры билек, ону орустап, хөлчөк өткүт үй-биле "Да эдрэвстует болшой Сталин!" деп алгыры-ла дүжүрдү. Залда улус динимтиг адыш чакшышаан, чиртиледир каттыржып-ла турар. Сактырма бир-ле чүве чазыпкан шыккан мен. Бүдү элчөкүсүңү эгелем. Залдан база-ла горн болгаш барабанын даажы-биле үнүшкен бис. Даштыгаа үнүп кээриликке, урулгар "Большой Сталин" диктеш, каттыржып-ла турлар. Башкы база каттыр-да, мен чеме-лазыр-да. Элчөкүсүңүмүң черже кпер чыгып тур мен. Дартазында школага келирме, урулгар мен "Большой Сталин" диктеш берген. Бичала-даа оу Татьяна Степановна башкы соксадып каан. "Улут баштыңнын адын кевин херекчөк черге баштактаган, чыккыларды алат чорбас. Соксаар!" дээн. Оон союнда мен иччаар алдашты берген чүве.

дээр чор. Силерниң ол өле инээнер дөө ында элейтип орбайды — дээш, хоужо айтты. Бис инээвис кажан элейтип келирин манап тур бис. Казжа чоогуңда хүрээде ол хүн кым-даа чок, ажыл хүнүнде орта чүдүкчүлөр келбес. Бис хүрээни улус чокта совуурган көөр дээш, оон шитине кире бердявис. Билда калды чара көрүп кааш, олап коңга азар черниче үне бердявис. Билда дыка бедик, хоорайның ужу-кыды доога кеступ турар. Билар хоуда аъттыг кижжа-ла шаап чоруур. Бир көрүмүсүк, Көк-Иневис дөө-ле таваар элейтип ор. Амырааны-выстан оу кий деп алгыры бердявис. Амет арта-ла өрү шурап, "Көк-Инек, Көк-Инек, бисти көрүп тур сен бе?" деп бар шаа-биле алгыра-дыр. Херенгер бир-ле үн көгүредир көскөни берди. Куду көрүптервиске, хүрээ чанында хенжиг казанактан көк баштыг, аажок узун салдыг аскак ашак дайыңкың бисче асык, хүрээже аскайың чоруп ор. Бис корткан, калдыр чаданы куду чүлүп баттымыс. Ада-анга төк кээп дүшкеш, тура халып чидырымыста, салдыг ирей дайыңкың-биле бистин ужаларымысче ааршыкылы көчүт калкылапты. Корткан оон ааршыкылы-даа тоовайн, бажыг ууче утан-кут чок салчытымыс. Харын-даа бажыг үрөк эвес, чидиңнээш шык келер маңдаар ол-ла. Амет бичин хирезинде, оон кижжи болгаш илдиң ийнаан, маннап орда, кижжиге четтерер деп чок.

Ол арта-ла алгырып ыглавышаан ыдып орган. Бажыга эгеш-тыныш-биле кире халчы келдиңиз. — Ой, бо кавчар бардынар? — деп, угбам девидей-дыр. — Чүден корга бердиңер? — деп, честем база кайгы берген. Чугаалаар дээш тыныш алып чадап турумда, Амет шижиринишаан арай деп үзүктелдир чугаалап эгеледи? — Орус бурган... Орус бурган... — Чүү орус бурган чүвөл? — деп, улустуус пат-ла кайга чүгү-даа билип чадаан. Аметке авазы стакалга суг куткаш берди. Ол ону ий-бир пактагылапкан, ам-на чугаазы үнүп келген. — Орус бурган бисти эттепти... Улузуус чүгүң-даа айын тыппаан. Мен ыт чок туруп берген мен. — Сен чүге, улуг кижжи, үнүң чүвөл, чүү илдиң орус бурган чүвөл? — деп, угбам шыгыны айтыра-дыр. Мен база суг ижип алгаш, ам-на чү болганын чугаалап бердим. Улузуус каттыржып шаг болдулар. — Улустун көчүг бурганга тейлээр хүрээниң кырыңа чүге үе бергендер ол, харын-даа ол хүрээ танымны аскак ашак дайыңкың-биле хол, будунар сый шаап кааптан-дыр — деп, угбам корпактай-дыр. Оон союнда ол хүрээ чоогуңче баарыңдан сестир апарган бис. А Көк-Инек иччан боду-ла чанып келген чүве.

12. Орус бурган өттөпти...

Хоорайның эң кыдыкы кудумчузу Кызыл Шерияг кудумчузуу кедээр талазында бажынар барык чок, чүлге ийи-чангыс чавыт бажынар ында-хаа аразы ырак-ырак тургулаар чүве. Кудумчуңуң кедээ талазында кезек-кезек чидиңнээштерлиг шыктын ортузун куду улуг кооргал баткан. Ол кооргал-даа эвес, олап хем суу чавыт бадыр дээш, улут буга казып каан, чогуу хемин бадырбаан турган. Чүге хем суун ынаар чяр деп турганын иччан кижжи билдир эвес, чүлге ол буганы ханымы-ла көчүг, оон эринде аажок бедик чалдарга хоорайның бичин урулгары ойноп хүнээр, чалдарда чүлүп бадым, оу оңгаштап, шинээ тудуп дээш, кавчаар-даа ойноп турар чүвө. Шыктыг чидиңнээштеринге өрү шугаылаарга, чымча-даа чогуучу. Ол шыктан урулгарынын алгы-шимезин-даа үзүлдү. Хоорай урулгарынын ойнар чер-ле ол чүве ийиң. Шыктын кедээ талазында хавак кырында бажынар чок, чүлге хоорай улузуңуң калдык дужаган ивезин кийр ай дээр улут кажаа бар. Оортан элзэн куду хөрдөр бар, оон элзэн өрүлдүр халыңың дөргүр артын талазында аалдар кожа-кожа хонгулапкан турар чүве.

Бир чазын, Тыва ССР-ге каттышкан союнда, соңгартан хөй-ле орус чоң көчүп келген. Кызыл Шерияг кудумчузуу эң чыккан талазында база шыктын элзэн кевиг дөң черлеринге бичин-бичин чавыт бажынар, чартык чер казанактар, майгынар безин тургулапкан. Оон үр болбаанда, хавак кырында бистин инек кийр ай дээр жажыныс чоогуңга база бир улут бажыныс кончуг дүргөн туттунуп эгелзэн. Ол бажың өске бажың-нардан улут, бедик, оок кырында база бир бичин үгек бажың хеврилдиг чүве өрү опейиң үне берген, оон дөрт талазы чадагай. Улус ол бажының черкөөв дижир, оон дөрт талазы чадагай өпегер үзгөңге коңга алып каар, ол коңга дагжап эгелзэрге-ле, орус чүдүкчүлөр орта чыгып келгеш, орус бурганга тейлээр деп, бистин жокавыс Нюра угбай тайлырлар болгөн чүве. Бичангаш черкөөв дээрге орус бурган бажыны, тывалап болза, хүрээ деп чүве дээрзин билип алгаш, оон хүрээни чедир туттунмаанда-ла, коңгасы безин чокта орус чүдүкчүлөр боттары кээп тей-

леп, ламазы мөргүл вомчуп эгелей берген. Бистер инек сүрүп чорааш, ол орус чүдүкчүлериң ирлажырын ажык сонгалар өттүр аажок талап дыйнаар турган бис. Олар чүлге улуг-хүлде чыгып келгеш тейлеп, ирлажып турган. Бичан хоорай улузу кодуу бир азы ийи инектерлиг. Эрте инектерин сагтан союнда, оларны хавак кырында кажааже кийр сүрүп, кадарчы инектерин ховуга кадарчы хүнээр, кежээ сүрүп кийрп келдире, элдери оларын уткуп алдыр. Инектерин уткуп алдыр улус ивезин баш улут кий деп-ле эгелээр: "Буренка, Буренка!", "Красуля, Красуля!", "Манька, Манька!" диктип, алгыржып-ла эгелээр. Олары элзериңиң үнүс таным болгаш мөөлөшпешаан элзериңе маннажытар. Угбам суг чангыс инектиг, оозун чайып боттары саап чайлаар, кижжи хоорай чоогуңда төлдеринге кыштадып каар. Бис ол ивезини баса кадарчы кадартып, эртеннээ-не кажааже кийр сүрүп, кежээ уткуп ал турган бис. Чүлге бистин ивезини алап кийгари харе тускай алы чок, оон боттарымыс аана-ла Көк-Инек кийр ай дээр жажыныс кийгариныдан оңчүксүнар турган бис. Шынында ол инек көк-даа эвес, мезн Бора-Бора дээр адымыны дег чүзүңүр, харын-даа бо бажың кырында хүрүткөйиң олургулар көгө-буга өңүңе дөмөй инек-ле болгай.

Дунмам Амет-биле эртен, кежээ инек сүрүп, чидиңнээш шык келер маннажып чорааш, орта өрү шугагылап ойноп алыр бис. Амет ол чидиңнээштер дек-ле адырымыс, алгырбашаан өрү шугагылап-ла турар. Мен харын сестир турган мен. Ол чидиңнээштер көр кажа-бир дөштү берзе, кижжи ынаар кире бээр чадавас деп бодар кижжи мен. Бир кежээ Көк-Инек өске инектер-биле кайы келбээ. Та кайды астыгып чыдып калган, кадарчы оу кавчар эскер-бейн баржык. Ивезини маннажып, кажаа чанымыс кезек тур бис. Тангырымыс Рамазан дээр татар ирей ховуңдан кел чыдарга, оон айттыдымыс: — Кырган-ачай, бистин буга ивезини өрдүкүр бе? Суг тывалаар ирей каттыра берген. — Эх, силерни-даа, мал өңчүзүңү билис. Инекти бора дивес, аытты бора дээр. Билдиг чүзүңүң инекти өле инек

13. Улут Карл биле чолдак Пипин

Кызылга өөренип келгеш, бир-ле дугаар таныжып алган эжим, бистин кластың эң-не бичиниз, чаражы кончуг бичин чолдак Зоя-биле дады-ла кады башкы столуңуң баарыңда партага олурар бис. Зоя бичин чолдак, мен узун, сөөкчү бичин хирезинде, оон кижжи болгаш илдиң ийнаан, маннап орда, кижжиге четтерер деп чок.

буттарың та чүгө-амскалай хова бержик, тейтиңиң үнген черлеринге четтешпей берген. Холдарың-биле туттунуп алгаш халанайың турумда, холдарың база шылап калган. Карак ажит салдыкыпкан, тураскаал дөзүңге аары кончуг кээп дүштүм. Буттарың аарыңныс сагыш-ла сал-байла улаштыр бажың кырыңдан база чүлүп баттым. Школаже карак-кулук чок ылытымыс. Ол аразында Зоям "Чүге тураскаалче үе берген сен" деп, чемедей каап илди чор. Дөмөй-ле озаллап калган болдуусу. Класс эжиңиң диди бис. Кайы-бирээвис конфет-чигир-даа тып алаа, оу элжип чир бис. Зоя база хоорайда акымыны бажыңыңа чурттап турган. Бичангаш бис школага кирип өөренип турган бис. Эске чангысклассчыларымыс интертип урулгары чүве. Школавыс хоорай паргыңуңдан ырак эвес болгаш узун чалсарда оле маңадыктыр бис. Паркта дегелге бажыны дээр манамлардан кылган узун бажыңың кырында улуг ыңш тураскаал бар. Бичангаш чазап кылган кижжи бир холуң кедүрүп алган, бирээвин биктында дайың алган турар чүве. Ону оолдар Самбажыктың тураскаалы дижир. Оон бажыңың дуга кара, ак-көк тоннуут, кызыл курулт, тыва кадыг илдиңгич чүве. Оолдар бо-ла ынаар үңгеш, Самбажыкка чүктенишкен олурар. Бир чалсарда баарымыска, тураскаал чанында оолдар чок боорга, амырар, бажың кырыңа үне бергеш, Самбажыктың эткинче херектеяңиң үңгеш, оон чүктенип алгаш, долгадың харап ор мев. Бедия аажок. Адаанда урулгар каттыржып, сывыртажып ойноп турлар. — Ам дүш, коңга халтар. Урулгар чоруту — деп, Зоя адаанда хенжиге апарган кийгариң тур Харалаан, үнериң үне бергеш дүжүп чадап туруп бердим. Бя аразында

ТЕННИТ ХЕРИМ АРТЫНДА

Ажык чагаа

"Ажык-дузавыс көргүскен болзувусса"

Эргим тыва чоңуусу! Бо чүдүдү Красноярск крайда кеземче херээ эрттирп турар тыва херээженер бижип чоруттувус.

Карак чивеш аразында ишкандыршыкан частыргыларымыс ужуң мында хары черде херек эрттирп, сеткил-сагыштык бодаларымыс сиңилер-биле үлжээр дээш, бо чанага чорудуп олур бис. Хөй кезиңиң бир-ле дугаар үлгетке херектеривис дээш шийтиргеш. Чуртталганың чаа эгелен, көрүп, билдир чанга 18-20 харлыг аныктардан эгелзеш, улут назыгыг кырганарга чедир бар бис. Кара чарыңдан ынак ада-незинден чарылган, төрөл-дөргүлдериниң болгаш чоок кижилериниң карж болгаш берге аажы-чачын көрүп, чедимче чок чуртталганың хилиңчектеңиң, өскүс өзүп келгендерден эгелзеш, ада-незиниң эрге часыг урулгарыңа чедир кандыг кижжи аравыңа чок дээр. Эскүс урулгарыңа аразында аас-кежиктиг амырлар тудар дээш, кады чурттап берген кижжизиниң өөдөжөк, багай болганыңдан, оларның уржук-хайы-биле кара тамыже кийрп, бүгү назынында эки чүве көрбөй, бо хүнереге чедир човулаң көрүп чоруурлар кий. Олар анык үлериң хорутталга эрттирп чораа-чораа, аажы-чачын үрелп, кылыктыг кижилер ашаар. Оон хосталыда да бээрге, оларын кандыг өөрүңүчү чуртталга манап турар деп бодар силер? Шпунту чүве оларга орайтаан болгаш солун эвес апаар болгай.

Оон ийиң аравыста хөй ажы-толдуңан чарып чедип келген илер дыка хөй. Оларын хайгаарал чок артып калган ажы-толду бо берге үедте та кайы хөй түрөп, хилиңчек-тенип чоруур чүве. Олар төрөл-дөргүлдериниң эки-бак караан көрүп чорааш, илери шыккан мындыг амырларче кийрп кээп болулар болгай. Бистин бо чагаавыс номчааш, "Кем-херек үлүгүдөй алгаш, шорулар-ла ийнаан. Оларын инаар кым албадалыккың?" диктирлер-да хөй чалавас. Билдиг-даа болза, бичин-даа бол эриг баарлыг кээргээчел сеткилдиг бооп көрүрүң, тыва чоңуусу! Бистин дыка хөй кезиңиң херекти үлүгүдөй дээш үлүгүдөй кээп, оларын инаар чамдык кижилерини кара сагыжы албадалыккың. Чамдык чүдүлдерин чедип билбей, хөй черге ишкандырдыг кылган кижилер база хөй. Агартың-даа канчаар, бистин ол бүгү шыкыңдырымыс бистерге улут частырыг, кеземче, а өскөлгө сагыңдырдыг, кичээндирг болур.

Бир эвес төрзөн черивиске херээвис эрттирп турган болзувусса, ажы-толдуусу-биле ужуражып, чагып-сүмени-даа берип чоруур ийиң бис. Ажы-толдуңе төрзөн незиниң эргелелиң, чассыдымың, хайгааралың кым-даа солуп шыдавас-ла болгай. Бистер үлгеткен херектеривис дээш, хосталгамыс казытырп шийтиргеш, оон кырыңга ажы-толдеривистең, чоок кижилеривистең чарып, хары черге кеземче херээ эрттирп, сөөк-назы ылданып, өскөлөдүп, каш дакпыр кеземчени көрүп чор бис. Тыва Республиканың суд албан черлери болгаш истрежител бистерниң амырлар чуртталгавыс, сагыш-сеткил-

эдиң чазар күш-ажыл коло-незыңдан ажылдып алымыска кандыгың? Ак-Довурак хоорайда октаңына берген ээн турар колонияны эде-хере кылып дерип алымыска кандыгың? Чеже-даа херек үлгедип алган болзувусса, кызыл кужувусту өске черге үндүрүп, ажылдап берип чоруурусука хомудулар-дыр бис. Аравыста оу-шевер дээш кандыг кижилерни чок дээр. Чуртувуста өскүстер бажыңыңда турар урулгарга азы интернатта турар өскүстерге ажык-дузавыс көргүзүп, оларга идиң-хептен дарап берип турган болзувусса. Оон ийиң Тывада чедир туттунмаан ээн турар тудуларың-даа чедир кылгай бис. Республикыда херектеривисе тускай идиң-хептерин сүр дарап үндүргөн болзувусса эки-ле ийиң. Оларын өскүзгөн чөй шүүт үндүрүп салды аларымың орунуга. Колониявыңың дараңыңа чериде хөй кезиңиң багай эвес ажилдап, мактадың турар.

Чуртувусса чаш ажы-толдуусу, чоок кижилеривис чоогуңга херээвис эрттирер болзувусса, төрзөн Тывавыска халас-даа ажилдап беривисе кандыг боор. РФ-тин Юстиция яамызының Тыва Республикада Кеземче херээ күсүлдер эргелелиңиң ажилдакчылары бистин бо савалы-высты өөренип көрүп, бистин байдылымыс-биле кээп таныжы көрүп билээр-дыр бис. Херек эрттирп турар бөлүк тыва херээженерден. Красноярск край, Нижний Ингаш суур.

дөң бергеш, таарымы чок болдука, аар ажилга, коргувачу корум-чумуңга нерв, калдыкшымың үрөп алылар болгай. Билда эм-тан чок, аш-чөмөк холуксаа, витамин база чок. Чаш ажы-толдуң илер урулгарыңда 10-15 чык дүргүзүңдө чарып чоруй баарга, оларын кым карактап азырарай? Олар авазын хүден хүнче сактып, чоктап, көрүксеп чоруурлар болгай. А шийтирп чораан илери хосталып-даа келгеш, кадымы багай, хорадачал, кедизин чок улус апарган болур болгай.

Кеземче хоюлдуларыңа чаа чингелдерден кырые кандыг ирп? Чижээ, бир дугаар шийтирп турар илериң, анык кыстарың, угбайларың чык кылдыр көрүп, деткимчеден көргүзүп, ийиң, шү каттап шийтиргейнерден эңги, төрзөн Тывавыска херек эрттирер кылдыр чок кылдып болбас деп.

Частырыг кылып, кеземче көрүп, түрөп чоруур угба-дунмаларымыска чингелде кылдыр Тыва Республикага херээжен херектеривисе өдип чазар күп-ажыл колонияны азыңдан алытыса кандыгың? Ээн кагдыңан улут бажың-нарын эле кылгаш, чүге ажылап болбас деп. Чоок болуруңа, төрөлдери аш-чөмөк кийрп бээрине-даа, ажы-толду-биле-даа ужуражыруңа эки-ле болгай.

КЭЭРГЕП КӨРҮҮҢ

Сагышкымың дүвүдирин чоруур айтыргыңарга хамаарыштыр бо чагааны бижийиң баар артык чок болду. Талыңды, ырак Сага артыңда, бистин чангыс чөр-чурт-тулгарымыс, тыва улут-дунмаларымыс үлгеткен херектериниң ужуң кеземче херөөн эрттирп турар болгай.

Кижжизин амырларыңа чүү-даа болу бээрин боттарымыс безин билдир болгай бис. Хайга каттырп, кижжи чамдык багай чүдүлдерге алыңтар-даа чазар ийиң чоп. Сагыш-сеткилдиң хомудаан, доюлган, өжүргөзгөн, кээргезгөн тайлымы-биле кижжи чүңү-даа кылдырча белең апаар ийиң чоп. Устүдө адааным угба-дунмаларымыска херек адаанче кире бергенден бистин шийтедилдиг бурдуу чок деп санава мен. Чамдык тывалар кандыг ийиң Бот-боттарымысче бичин-даа кичээлгө салышпак Чүзгөр чурттап чоруурларымыс чүлге боттарың думчуң бодар. Бахсарып чоруурларымыска баш удурудуз кадып, өрү тыртар деп чүве болавас. Чүлге

лонияларыңга каң кадык челе бергеш, таарымы чок болдука, аар ажилга, коргувачу корум-чумуңга нерв, калдыкшымың үрөп алылар болгай. Билда эм-тан чок, аш-чөмөк холуксаа, витамин база чок. Чаш ажы-толдуң илер урулгарыңда 10-15 чык дүргүзүңдө чарып чоруй баарга, оларын кым карактап азырарай? Олар авазын хүден хүнче сактып, чоктап, көрүксеп чоруурлар болгай. А шийтирп чораан илери хосталып-даа келгеш, кадымы багай, хорадачал, кедизин чок улус апарган болур болгай.

Кеземче хоюлдуларыңа чаа чингелдерден кырые кандыг ирп? Чижээ, бир дугаар шийтирп турар илериң, анык кыстарың, угбайларың чык кылдыр көрүп, деткимчеден көргүзүп, ийиң, шү каттап шийтиргейнерден эңги, төрзөн Тывавыска херек эрттирер кылдыр чок кылдып болбас деп.

Билдигиңди, инвалды суг улусту бир язы чингелде-биле көрсе. Билдигиң-ла эвези тыва чоңуң кезик чамдык болган угба-дунмаларымыс херек үлгедип алырга, шийтеш-ле, Сага артында колонияларда хөй сангыс өскө көргүзүп херектеривисе чык кылдыр оқтап бээривисе, орам каш каттап хөй кеземче, дорамчаны көрүп туралар.

Частырыг кылып, кеземче көрүп, түрөп чоруур угба-дунмаларымыска чингелде кылдыр Тыва Республикага херээжен херектеривисе өдип чазар күп-ажыл колонияны азыңдан алытыса кандыгың? Ээн кагдыңан улут бажың-нарын эле кылгаш, чүге ажылап болбас деп. Чоок болуруңа, төрөлдери аш-чөмөк кийрп бээрине-даа, ажы-толду-биле-даа ужуражыруңа эки-ле болгай.

Бир кежээ Көк-Инек өске инектер-биле кайы келбээ. Та кайды астыгып чыдып калган, кадарчы оу кавчар эскер-бейн баржык. Ивезини маннажып, кажаа чанымыс кезек тур бис. Тангырымыс Рамазан дээр татар ирей ховуңдан кел чыдарга, оон айттыдымыс: — Кырган-ачай, бистин буга ивезини өрдүкүр бе? Суг тывалаар ирей каттыра берген. — Эх, силерни-даа, мал өңчүзүңү билис. Инекти бора дивес, аытты бора дээр. Билдиг чүзүңүң инекти өле инек

көргүскен шаглаа ажылдакчыларың атыры бо: С. Х. Давдар-оол, А. В. Харченко, С. С. Лопсан, Н. А. Жданов, В. Буянов, Н. Н. Бовоново, Е. Ф. Бовоново, А. Ч. Бондаренко, К. А. Фунтиков, милициянык майору Л. Н. Чертовой харын-даа болуңуң хуу маңназың амырлар дузалашты.

ШЫЛГАЛДА

Чечен чугаа

(Тончүзү. Эгези № 23 "Шында").

— Ачай, дядя Миша суге бараалам, че — деп, Меңги чугааны үзе кирип алгырган

— Чок, оглум. Эрте чырып бээрге, баар бис. Ам орайтаан-дыр. Аркаша суг удуур деп турар.

— Аркашанын авазы үргүлчү кээп турунар, чык-сээрч оладьяны быжырып берип турар мен диди чоп.

Сүлдем каттырыпкам, Чимисче көрүшкөн харылаан:

— Эрте шынап баар бис, оглум. Ам бар чыда шоколад, мороженое садып алдыр бис, шыве — деп көгүде тыртып алгаш улам-чылаан.— Дядя Мишанын оолдары-биле ойбаксаар. Ол оолдар ийи боорга, ындыг чүве ийикпе.

— Че, Меңга, мен моон ээп чавар мен. Шоколад хөй чыве, мынчаар өөр сөн, ачап чугаанын диди чоп тур, — деп оолдуу бажын суйбай тудуп чугаалаан.

— Силерни кым дээр иргэ? — хундукшү дээр эрес эвес, муңгарга үй-биле Сүлдем айтырган

— Чимис. Чимис Белековна дээр.

— Ын.

— Солуу чугаалажып хундывас. Че, байырлыг, адашкылар.

чок дыка үр олуруп келгенер. Чимистин хөү саазына сөстөр-биле бижиттимес! Меңги деридип, ам-на колдары сулар-рап бадып, удуй берген.

— Силерге четтиргенимни канчаар илередир кычы боор мен, эмчи. Оглумуң амы-тынны алдынар.

— Ажырбас коргунчүг чүве чок. Ам элээн удуп-каш сергек оттуп кээр. Шоколад, мороженоеи хөйчү чиртип турар-дыр силер, ада — дээр, эжик аксыне кылашпапкан.

— Адыр, адыр, эмчи — деп, Сүлдем оон соонда келген

Чимис хая көрүп, Сүлдемче эглип келген:

— А силер мээң адимы чоп айтырбас силер, Чимис Белековна? — деп, ол аяар айтырган.

Чимистин арны саттынганы кызып, хем эринине дег дидими хоюган ач дег оон дезип девидей берген. Эг ээинче удур көрбөй, сумказын эде-хере туттулаан:

— Күзээр болзуварга силер бодунар адап беряверзе.

— Мен Сүлдем Ооржаконч дээр — дээр, холуу Чимисче суган. Чимис, чүге-ле ийик, дүргө-не холуу сууп харылаан.

— Чайлыг болзуварга, бичин олурдунар. Мен силерни шайлаткам, үлдү-рей. Бистин таныжып ап турар черивистин солуну, эжик аксы — дээр, Сүлдем каттырыпкам.

— Харны ынды-ла чүве-дир — дээр, Чимис база хүлүмзүрүп кааш, холуу дедир тыртгарга Меңга ачазынчы удуй шынар холдары олу салбаан. Чимис ону былаашпаан.

— Холчуштарынын бичиниз салааларын узуну — эсаулуг эмчи холдар, буяныг эмчи холдар — деп, Сүлдем холдарын суйбаарга, Чимистин мында минутааларын манап чораш сагыш-сеткили бой-луп, Сүлдемден кускап-кысаанын көзү, өөрүшкү-нү карап чаштары систып көрүнгөн кырында келген дег болган.

— Шайны манаа ижер бис бе? — деп, Чимис айтырыптарга, Сүлдем улам чазык каттырыпкам Чимис база

Чараш сөстөр-биле бот-боттарына каасташпааннар. Амдыралчы, баштак аажы-чан ала-чайгаар-ла таяржып, ийи бодунга чап-чыга бергенни кым-даа эскербөөн. Сактырга, олар шагдан тура-ла таныжар балчар ышкаш болган.

каар мен. Чорба деп чадап каан мен. Ооң барып алган кижизи бодундан барык ийи катап улуг, ажыл-дакчы кижидир ийин. Че, ону канчаар, эрткен-барган чүвени — деп, Сүлдем кадайынын дугайында мэдээн чагыс катап со-нуураткан. Оон соонда ол дугайында чугаа-даа кыл-бааннар.

— Уе-шак мынчаар эртип, Чимистин амдыралы бир аңдарлып, агыш-сеткили өөрүшкүдөн ынакшылдан хөглөп, арын-шырайы улам чараш апарган. Ажылы биезге дег хөзөөр чоруп турган, чүгле харны эште-ри ээлчег эрттирип каарын оон дилевестей бергенер. Хостуг уелеринде хем кыдынга балыктап даг бажыга олуруп алгаш, куспактажып, эртенги кежээки хаяаларын уткуп, үдөп, хөртүк хар кырынга үжөлээ хуржип амдыралдын берген кижиктерини кезик-чамдызынга өөрүп, бот-боттары чоктажып, бир чыл ажыр танышка-нын соонда ийи агы чурттаар арга чок апарганда алашкылар Чимистин бажыныче көжүп алганнар.

Чимистин чүрээнде чезэ саглайты частып келген. Кымнын кымга мынан кым чокта кым чурттап шыдаазынын дугайында чугаа оларын эргивээ.

Бир кежээ Чимис Сүлдемдин хөрөөндөн так кужакташып алгаш, хассы-шаан айтырган:

— Эй ада дыйнап көрөм. Мен сен ышкаш маа-дырны бүгү назында дил-ледим. Ам-на тып алдым сени кымга-даа бер-бес мен. Бир эвес сени адыр дээр кээр болза, менде үнелиг чүр бар бол-дур дөгөргезин берипкеш, орунга сени ап аар мен. А сен менден чорур сен бе?

Сүлдем артисчи талан-тын бадыткаан дег, Чимистин мурдунга дес баш-тап кырынга олурупкан:

— Сен дээрге мээң кой-ле дайышпарымны тилеп тургаш чаалап алган да-гынам-дыр сен. Сени мен-ден кым-даа чүү-даа чарып күш четпес Морген уга-нын ийи чүрөө диди чоп-холуу — мээң сени камга-лаар чепсөөм ол-дур — деп дагыраптай харылааш Чимистин чактарынын ка-рактарын суйбап эринне-ринден ошкан кааш олче кезек кайгап олуруп-олу-руп хөертөн Чимистинг кускапчане мынмын, шы-на сеткили-биле ыглай берген.

— Сээң куспаанга оожурган сээң коржун-де чылыгып сээң ош-кашкыныдан тодуп ап чор мен. Сен ынан Том-скыне каала турган кижиз сеп аап, чүге бис мынан дүшпаан бис. Мен база сеп кымга-даа бербес мен. Чүгле бодум хассыдар, чүгле бодум куспактар мен чүге бодум — дээр Чимистин так кужактап ал-гаш удуй берген Чимис ону удуур хассыдысаан,

нычалза-даа Сүлдемни от-турбазы-биле хөзөңг-даа шимчеш дивээ.

МЕҢГИ база-ла Чимиске ижигип, ону "авай" деп эргеленер, ачап хассыыр баажы-ла тыппас.

— Чимис авай, сен мени канчап Меңги деп би-деп катап-катап дыйнак-саар харылыг айтырым салыр.

— Сени мен, оглум, сен чок турунда ачап-биле бичимде ойнап тургаш, ачадын төрүттүнгөн хү-бизге бичин оол кукла даарааш, белекке берген мен. Оон ачап ону шканын иштинге суп алган. Улуг апаргаш, бир эртен оттуп кээрге, кукла Меңга деп олчулгаш апарган бол-ган. Мен ыракка өөренип турган болгаш, сени көр-бөй турган мен. Бодумуң даарап алган куклам Меңга деп билер болгаш, сени билер-дир мен, оглум — дээрге, Меңги аажок амырап, кичээңгейлиг таа-лап дыйнаар.

— Ам ындыг кукла даа-раар сен бе, Чимис авай?

— Ийе, оглум, даараар мен.

— Баштай оол, оон кыс-тап шыве. Эң баштай оол — деп амыратпайн туруп бээрге, Чимис, шынап-ла, оол кукла даарааш, Мең-гинин өрөөлинде полкага салып каан.

— Удavas оол дудмалыг болур сен — деп иштине бичилеп шимчей берген төдунүг дугайын амды-зында кымга-даа ытта-вайн, Меңги биле Сүлдем-ге улуг белек болзун дээр, оон улгады бээрин манап, чажырып алган чоруп тур-ган.

База катап чый дүжүп келген. Хем эринде эш-тир черинче үжөлээ кирип, ачап хүзөп турганнар. Меңгини ээлчеглежи эш-тип өөредип турганнар. Сугже кирбезин дээр, үр-дүр камера салып алган-нар. Меңгини эштири шору апарган.

Бир-ле кежээ дөстүмөс Чимис солуннар номчул чыткан Сүлдемден хары-нын дыйнаккары тывызык айтырым эргелени аарак салган.

— Сүлдем, мен сээң чүр ийик мен?

— Сен мээң амдырал-ымнын белек-дир сен, Чимис Белековна — деп, Сүлдем шүлүк ышкаш бил-дир харынын каттапкан. А мен ол белек — дагы-наанын чүрү ийик мен?

— А сен дээрге мээң са-лым-чолумуну сүлдемни бедир туруп чорур экер-эрес хуулгазын маа-дырлар дур сен, Сүлдем Ооржаконч.

Хөертөн Чимис Сүлдем-ни силги берген.

— Сээң солун тоол чуга-лаап берейн бе, диди чоп сен бе?

— Күзөлдүм-биле дый-наайн, алдын авыкай да-гынам — дээр, Сүлдем со-лунунар черже салып каан

— Дыйна че. Бир-ле чер-ге бай Караты-Хаан чур-эп,

тап чораш чүве-дир. Олар чагыс оолдуг. Оозунга ка-дай тывар дээр падын ба-раан чүве-дир. А оол чла-казы ашактын уруунга ынакшаан. Ычалза-даа ачазынга ол дугайын ыт-таван. Кожазында бай аалдын уруун кудалап эки-не бергеш, чурттадып каан. Оол дөмей-ле иды урууга мык хөзөөр артан. Бир-ле катап яды уруг ыштаар дээр, аргаже кире бээрге, чач өгленген ийи кижизи ында селгүүс-теп чорашаннар. Хемни ке-дери көвүрүгө кел-геш, ийи уруг мурнай ке-жипкенер. Хөертөн ирак көвүрүг сыйлы берген. Эң соонда чораш оол чанын-да теректен туттунуу че-тыгыпкан. Ийи уругже хо-лун суган...

ЧИМИС доктаай дүш-кеш: "Адыр, баштай сенден айтырып көрөйн кандыг эвес. Сен болзууда кымче холуң сунар сен? — деп айтырган. Ол үзе эжикти кижиз соктаан. Чимис баргаш ажыдыптарга, Меңгини алгы-кышкы-биле:

— Че, дядя Миша сугже бараалынар, дүүн-не баар диди чоп. Даштын оол-дар сээң машина-биле ой-наvas бис дээр халчып чо-руй бардылар — деп-ле келген.

— Ийе, ийе, Ам чо-руптар бис, оглум. А сен, Сүлдем, айтырым хары-нын оон харылап бээр сен. Сээң харың — сенээ шыгалда-дыр — деп, Чимис баштактанган.

Ол хун — Чимистин тө-рүттүнгөн хуну. "Бөгүн адашкылар дыка-ла белек-кештир турлар боор" деп бо-дап, театр баар ийи билет салып алгаш, Чимис бажы-ныче далаш-биле, барык шөпкү аарак басып орган. "Адашкылар билбөөндө, кирип келин адырам" дээр бодалы-биле эжикти бодунап дүлгүрү-биле аяктууш, кирип кээрге, Сүлдем куняда танызын хөрөөн кижиз-биле олур-ган. Аайын тыппай:

— Эки! — дээр, ийин уштуп, тапчакзын кет-кеш, эртип келген.

Сербээ эрник, чаражы кончуг хөрөөн кижиз ту-руп келгеш:

— Мен Меңгини аваз-зы-дир мен, бо мээң кой-лу есуугар ашаан-на хөвир-лик кижиз. Бажынырже чөпшээрел чок кирип кел-геним дээр буруудатпа-нар. Сүлдем биле чугаа бар, — деп тайлыбырлаан.

— Кирип келген улус чу-гаалжынар — дээр, ы-сандыда өрөөлче эрте бер-ген.

Өрөөлинге кезек олур-гаш, үнүп кээрге, демги улусу кетиптир турган.

Доран чедип көрү боор азаан Сүлдем хондур кел-бээр. Эртенинде Чимис Меңгини эдиртип алгаш ажылдап чорупкан. Сүлдем үш хондур келбөөн. Теле-фонга кижиз кыйгырттыр-ган, Чимис олче чагдан шы-даан. Сактырга Сүлдемнин үнү "Мен келбес мен, Чимис" дээр ышкаш болган. Ажылында-даа, бажынын-

га-даа телефонче чоок-шулаван. Меңгини уду-дуп чыттырып кааш, эжик-ке кижиз дагжап кээрин ма-нап, "Өршээ Сүлдем-биле багай чүве болбазын" деп чалбарып, маназынын-ла турган.

ДУЫШ үзүн эртип бар чыткан. Хем эриниче агаарлаары-биле белекче-нип эгелзөөнер. Урдугер "камера-машыназын" Мең-ги колдуктапкан. Бажы-нындан үнүп бар чыда, Чимис, чүге-ле ийик, дедир кылашпап келгеш, өрөөл-дерин эргий берген. Оон караанга даарап кааны чаптанчы куклазы, ханада шагы идиккен. Иштине бичин төлу кандыг-бир ме-дээ дыйнаксааныг, бир-лаш дээр.

Четтичип алгаш, хөрө-жип чораш, хемни эртинге келгенер. Меңги бөмбүүн туткаш, ойнап чо-рупкан. Чимис биезге-ле черинге номун туткаш, мыай-бээр көрүзгөш, чы-дып алган. Ному арнынга салгаш, "эрткен чайын бо-ла хун..." деп Сүлдем-биле эрттирген уелерин эргий бодай берген...

— Чимис! — дээр үн дыйнап кааш, тул-тура ха-лааш, хүнден арнын холу-дун чажырып, "Сүлдем!" деп алгырыкканын эскер-бей, хая көрүп кээрге, Сүлдем кадайы-биле тур-ган.

— Дузалажынар, шы-нда! — деп, девидеэн кийги ол арзында үген.

Хем эриниче халып кээр-ге, Меңги агым айы-биле бажы бирде көстүп, бирде көзүлбөй бадып чыткан.

Чимистин караанга "ка-мера машина" көзүлгөн, ону апкаш, сугже шурай-ла берген. Меңгини авазы ийин уштуп октапкан, база-ла сугже шурай бер-ген. Оон Сүлдем база-ла. Баштай эжинген Чимис Меңгиге "камера-машына-зын" кедирип четтигыпкен. Эң соолунге чораш Сүл-дем Меңгини эрикче үн-дүрүп кааш, катап-ла суг-же шымын берген.

Ол арзында хат халып келген. Ийи анык хөрө-жө эрөөмөлгөн ээпкекке келгеш, боттары долгадып эгелзөөнер. Дуза дилеп, алгырык, холдарын су-нуп, девидеп эгелзөөнер Сүлдем ээпкекте теректин бодуундан туттунупкам, холу олгунуу авазы ка-дайычче суган. Оозу тут-тунуу четтигыпкен. А бир-рээни көм дувунче кир-геш көзүлбөй барган...

Халып келген "дүргөн дуза" хем эриниче чыдар шылгедек сынын, чараш шурайлыг хөрөөн кижиз че-тикөөн. Чимистин чараш арнында улуг карактары кымче-даа корүмөөн...

Эң бажында полкада би-чин кукла-оолчулгаш бир-ле кижиз маназынып, ханада шак шугул дагжап артып калган.

А амдырал бодунуң өзөөн манаышаан.

ӨСКУСТЕРГЕ БЕЛЭЭ

Шагаа бүдүүзүндө Кызыл хоорайнын урулгар бажынычы өскүс чаштары манаасын белекти алганнар. Чөөн чүк улустарынын ай календары барымдаалап байырлаар чач чылында өскүс чаштарга Соок-Ирей эвес, а шоодайда хөй белек-селек чүктөөн камгалал шокор хөттиг кижиз келген.

Ол Кызыл хоорайда я/ф (ковник Ю. Б. Бадмыр) 306 эдип чазар күш-ажыл колониясында кеземче хел-рээ эрттирип турар хоруг-даттырганнарны өскүс чаштарга белээ: 8 эжеш унты идиктер, 19 эжеш кидис идиктер, 69 эжеш чун уктар, бөрттүг чени-чокту эжкелген. Шыдар шаавын биле өскүс чаштарга дузалып көрөөли дээр са-налды эдип чазар күш-ажыл колониясынын баш-таар черинге (даргазы пол-

"ЧЫЛДЫН КИЖИЗИ", "ЧҮС ЧЫЛДЫН КИЖИЗИ"

"ЦЕНТР АЗИИ" солунуңа "ЧЫЛДЫН КИЖИЗИ", "ЧҮС ЧЫЛДЫН КИЖИЗИ" деп "ЦЕНТР АЗИИ" солунуңа 9 чылдынга тураскааткан байырлалдын кайгамчык улуг БАЛЫ

2000 чылдын март 18-те (субботада) ХӨЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА 14 шакта болур.

ПРОГРАММАДА:

"99 чылдын кижизи", социологтуг айтырылгарын лауреаттарына дипломдары болгаш "Чүс чылдын кижизи" деп онзагай манналды тыпсыр.

Лауреаттарга байыр чедирери.

Балга "Симфо Тыва-Биг-Бенд" симфониятыг улуг оркестр хөгжүм-шии театрында, филармониядан, уран чүүл уюлгашындан Силернин мыак артистеринер, "УРААНХАЙ" музыка-холла, Надежда Пономарева удурткан "Октай" фольклор ансамбли, Айлана Чымыл удурткан Анык көрүкчүлөр театры, Ирина Ондарын "Балет болгаш мода" театры, Вячеслав Донгактын культура фондусу болгаш модель агентилеи боттарынын талаатыларын баралгадыр.

Кол режиссеру Алексей Ооржак.

Бал танышлар, чагай сөстүг күзөөшкүннер база хүлүмзүрүлөр, айырлалдыг ужуражылгалар Силерни манап тур.

Билеттерни хөгжүм-шии театрынын кассазында садып турар.

Билеттин өртөз 25 рубль.

Социологтуг айтырылгарга харымылаан болгаш чагааларын солунга парлатканнарга чалага билеттерин "ЦА" солунуңа редакциясында, 85 дугаар кабинетте, телефону 1-10-14, Елена Александровна Буманова тыпсып турар.

Василий Чажайолович БАИР

Хөй чылдарда партия, комсомол, парлага орган-нарынга үр-түндөлдөп ажылдап чораш күш-ажылдын хоочуну, пенсиянер Василий Чажайолович Баир аар арааш, 2000 чылдын февраль 25-те 88 харлында мөчөөн.

Василий Чажайолович Баир 19 2 чылдын июнь 25-те Улуг-Хем кожуунуң Ийи-Талга төрүттүнгөн. 933 чылда Ойрот-Тура хоорайга (агмы Даг-Алтайга) совет партия шко-лазын дооскан. Оон соолунге Москвага Чоон чүктүү ажилчы чоунуң Коммунисттик үпперестедия дооскан 1933 чылдан бээр оон күш-ажылчы болгаш хөй ийитчи ажил-чорудулга эгелзөөн. Тыванын Аныктыларын революстуг эвилелинин Топ Комитетинин секретарына, "Арөө шыны" солунуңа редакторунга Аныктыларын революстуг эвилелинин Кызыл хоорай комите-динин бирги секретарына, Тыванын ном үндүрер черинин директорунга, ТАРН ТК-нын органын "Ленин — Сталинни туугуну ада-биле" деп сеткүүдүн харысалгалыг секретарына агы агы чылдарда ажилдаан. Бо албан ду-жаалдарга ажилдап тур-гаш ханы билгилиг, те-

лептиг удурткучу дээрчи корүскөн 1945 чылда оон "Шын" солунуңа редакторунун оралакчызынга то-муйлаан Оон бээр-ле Василий Чажайоловичини бүгү амдыралы бо солунуң ажил-чорудулгазын хөй холбашкан, хундуг дыштанылаже моон үген. Ужен ажыг чылдар-нын дургузунда редакцияга оон кылбаан ажилчы чок, ону ак сеткилдиг куусет-ке, мактадып чорашкан. Анык журналистерни белектөөргө төлөптиг үдүүн кирген.

Ийи оолдун төлөптиг алазы. Оларын урулгарынын эрчим кырган ачазы Журналист, хөй ийити ажилдакчы Василий Чажайоловичини күш-ажылдын бедни-биле үнелеп көрөш, "1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыг күш-ажылы дээр", Ленин чы абиле медалдары, ТАР Биче Хуралынын, ССРЭ-нин Улусчу кон-троль комитетинин хунду-лө бижиктери биле ша-наан болгаш өске-да.

Бистере эрчим, үнелиг Василий Чажайолович Баирнин чырыктылыг, бүдүштүг ову-хөвир сагыш-сеткилясыне кээз мөңгө-де артар.

Бөлүк ыштери.

ТЕЛЕФОН-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА

Хундулуг абонентилер! ТР-нин "Тывахарылызаинформ" күрүнө бүдүрүлгези Силерге амдан эгелеп даразында кожууннарда абонентилерге код ажылгап долган болуруларын диди чоп тур

№ Кожууннар төптөрү	Код
1 Кызыл хоорай	8-гудок 222-xxxx
2 Сарыг Сеп суур	8-гудок 232-xxxx
3 Чадаана хоорай	8-гудок-234-xxxx
4 Туран хоорай	8-гудок-235-xxxx
5 Шаган Арыг хоорай	8-гудок-236-xxxx
6 Бай Хаак суур	8-гудок-237-xxxx
7 Самагалдай суур	8-гудок-238-xxxx
8. Кызыл Мажалык суур	8-гудок 241-xxxx

Чижээ Туран хоорайже долгаар дээр болзуварга, 8-ти баскаш (долгааш), гудок соонда, 235 ти алыр а ххххх — дээрге Туран хоорайда долган турарынар абонентилерини дугаары-дыр.

Устүнде графикте айттынган кожуун төптөринден Кызыл хоорайже долгаарга, 8-ти баскаш (долгааш), 222-ни алгаш Кызыл хоорайда абонентини дугаарын базар (долгаар)

"Шын" солунуңа коллективи бо солунга хөй чылдарда ажилдаан күш-ажылдыг хоочуну **Василий Чажайолович БАИРИНИ**

аар арааш 88 харлында мөчөөнни дыйнаптышаан, оон ажы төлүнге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илгерилеп тур

Лидия ООРЖАК.
Ак-Довурак хоорай.

АЙТЫРЫГ—ХАРЫБИ

чидирбези-биле ыялап хаагыл савага турар ужурул Ылангыя чөмни шил, керамикадан кылган болгаш пластиктиг савага шыгжаары кедилеги. Мөөгү шыгжаарына саазын кончуг таарымчалыг

Даштында кандыг даа дыйнадыг кылбаан, консервалап каан чөмнөр элээн каш чылдарын дургузунда шыгжаар. Чижээлээрге, картофель, яблук, томат болгаш фруктудан кылган чөмнөр ийи чылдын дургузунда шыгжааттын болур.

Кукуруза, морковь, шпинат, картаттынман картфель, анапас персик, ээттиг чөмнөр томат согунда балыктан консервалаан чөмнөрни 3 чылдын дургузунда ажылгап болур

Чочак-тараа горох, фасоль аймаа 4 чылдын дургузунда, лосось деп балык, какапактан инек эydi, үстүг балык консервазы 5 чылдын дургузунда шыгжааттынар. Консерва банкларында чыгген чөмнүн артыны шыгжаарда, аксы хаагыл савага суккаш, соодукчу иштине тургузар.

Чимисмаа МОНГУШ бөлөткөн.

Суга аймыл-халапка товарышкан улус көрөш, дыка-ла дузалажыксаар мен. Бодум шоолуг эштип шыдавас мен, ыналза-даа өөренип алыр күзелим бар. А суга барган улус амы-тынны камгалар курстарга кааа өөренип ол болур мен?

Суга дүшкөн кижияны тынын алды дээрге—буяныг хөкөт-тир Ычалза-даа ол чүгле эштип билбес болгаш чач өөренип турар кижилерини мергежил эвэтир. Бир эвес эштип өөренип-аа алар болзуварга силерге терең шапкын суга амы тын алды берге болур. Баштай эштиривин аргаларын өөренип болгаш кандыг-даа бергелерге шыдамык болур ужурул. Черле ийич ол сорулганын салбазы-биле бүгү тала-биле белеткенип кургаг черге кижиз амы-тын камгаларынын аргаларында эки-ле өөрениңер

— 15 чыл бурунгаар найралдыг өг-бүлө турдувус. Хөертөн кара булут дирголи бергани-биле дөмей, "аравыстан кара динс" халаан соонда, ийи агы чарлыр ужурга товарыштымыс. Урулгарымысты ийи тарай үлөжиң алган соовуста, ачазы чок болган. Алимент чүнү-даа аравыста кылдыртпаан бис. Бодумда артан уруумга пенсия кылдыртп ап болур мен бе?

Болур силер Чүгле ол талазы-биле чогуур ор

ШЫН Кызыл хоорай Краевлаишская, 100, видекс 667000

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республикасы Чыда болгаш "Шын" солун редакциясынын коллектива. Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Кан-оол Сат Адын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол Чимисмаа Монгуш, Сергей Хертек, Таян-оол Уезгов

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; кол редакторунун оралакчымы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82. Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛИДИСТЕР: Нинтиле-политиктиг килдис — 3-39-15 Медээлер албаны — 3-34-98; Бухгалтерия — 3-41-6

Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама. Тиражи 4641. Чагыг 23.

АТАР САНЬБЫС № 407038104000000 0000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465, коор сч 3010 81060000000729 БИК 049304729

Солун Россия Федерациясынын Парлага болгаш массалыг информация чөпсектеринин талазы-биле хоолжудулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш бүртүкелениң Тыва республика эгелелинге бүртүктеттинген

Бүртүктеттирген дугаары—1 00007

Солунда парлаттынган материалдарын авторларын бодалар редакциянын туру-жу-биле дүшөйи барып болур. Айттынган саннары болгаш өске-да фактылар, дыйнадылары дээр авторлар боттары харылаар.